ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

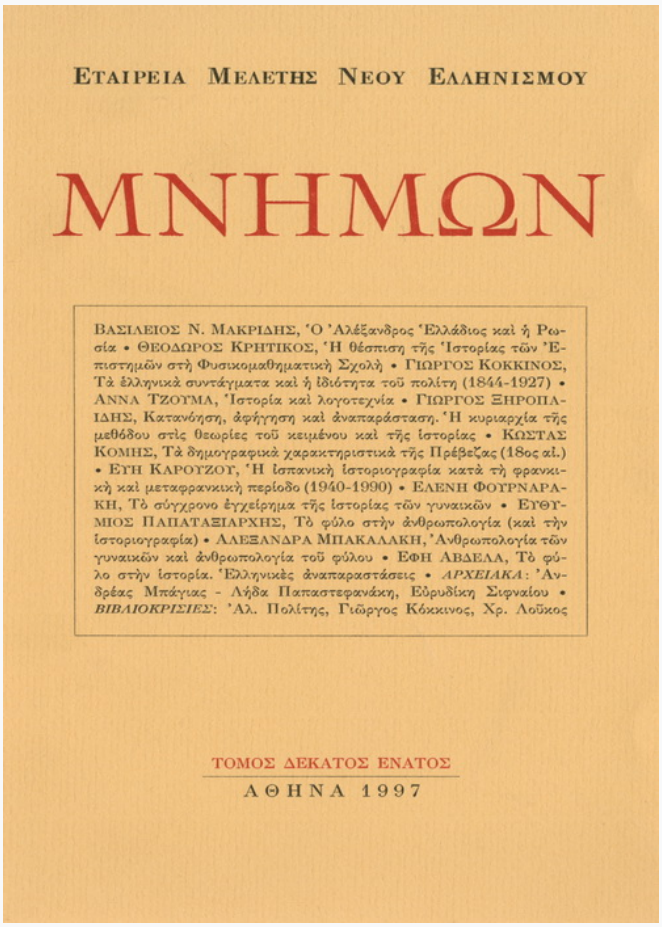

Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας)

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: 10.12681/mnimon.389

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1997). Πέπη Γαβαλά-Ελένη Γαρέζου, Τα γλυπτά μνημεία του κοιμητηρίου Αγίου Γεωργίου. Ερμούπολη Σύρου (19ος-20ος αιώνας). *Μνήμων*, *19*, 264–266. https://doi.org/10.12681/mnimon.389

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 10/09/2026 10:17:57

ἢ τὸ βάκιλλο τῆς πανούκλας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμό, ἡ δυναμικότητα τῆς ἐπιδημίας, ὁ ρυθμὸς διάδοσής της, ἡ ἀναπαραγωγή της, τὰ καταστροφικά της ἀποτελέσματα. Ξεφεύγοντας, ἔτσι, ἡ μελέτη ἀπὸ τὶς ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ ἀνθρωποκεντρικὲς ἑρμηνεῖες, ἀνοίγει νέα πεδία γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος.

Σὲ παράρτημα δίνεται μιὰ ἀναλυτική, τεκμηριωμένη καὶ πολὺ χρήσιμη χρονογραφία τῆς πανώλης στὴν ἑλληνικὴ χερσόνησο (14ος-19ος αἰ.). Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἕνα corpus μαρτυριῶν ποὺ ἀποτελεῖ πλέον τὴ βάση γιὰ ὁποιαδήποτε μελέτη αὐτῆς τῆς νόσου καὶ, συγχρόνως, ἐπιτρέπει τὸν ἐμπλουτισμό της μὲ τὸν ἐντοπισμό, ἐνδεχομένως, νέων σχετικῶν δεδομένων.

Ἡ μελέτη καλύπτει οὐσιαστικὸ κενὸ στὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες γενικότερα. Ἐπὶ πλέον, λόγω τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος, θὰ εὐαισθητοποιήσει καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀναγνῶστες, εἰδικοὺς καὶ μή. Τὸ AIDS, μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ προκαλεῖ, ἔχει κάνει ἐπίκαιρες τὶς ἐπιδημίες τοῦ παρελθόντος: ἀναζητοῦνται σ' αὐτές, συμπεριφορὲς καὶ νοοτροπίες ποὺ θὰ βοηθήσουν, ἐνδεχομένως, στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων ποὺ ὀδυνηρὰ θέτει τὸ παρόν.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Πέπη Γαβαλᾶ - Ἑλένη Γαρέζου, *Τὰ γλυπτὰ μνημεῖα τοῦ κοιμητηρίου Ἁγίου Γεωργίου. Ἑρμούπολη Σύρου (19ος-20ὸς αἰώνας)*, ἔκδ. Ὑπουργεῖο Αἰγαίου - Δῆμος Ἑρμούπολης, Γνώση, Ἀθήνα 1994, 789 σ.

Ἡ ἱστορικότητα τοῦ θανάτου ἔχει τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἔρευνα. Πιὸ γνωστὲς εἶναι οἱ προσεγγίσεις τοῦ Philippe Ariès καὶ τοῦ Michelle Vovelle. Ἡ πρώτη ταξινομήθηκε ὡς ποιοτική, γιατὶ στηρίχθηκε κυρίως σὲ φιλολογικὲς μαρτυρίες· ἡ δεύτερη ὡς ποσοτική, ἐπειδὴ βασίστηκε σὲ πηγὲς ποὺ ἀποτελοῦν σειρά, ὅπως οἱ διαθῆκες. Ὡστόσο, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται αὐθαίρετος, ἀφοῦ κάλλιστα μπορεῖ νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο μέθοδοι σ' ἕνα ἱστοριογραφικὸ κείμενο.

Ὁ ἐρευνητικὸς ὁρίζοντας διευρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν ἀπὸ τὶς γραπτὲς μαρτυρίες ἡ προσοχὴ τῶν μελετητῶν στράφηκε καὶ στὰ ταφικὰ μνημεῖα. Τὰ νεκροταφεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴ δική τους ἱστορία. Παρακολουθοῦν, κυρίως στὴ μέση καὶ μακρὰ διάρκεια, τὶς ἀλλαγὲς τῶν κοινωνιῶν μέσα στὶς ὁποῖες ἐγγράφονται. Ἑπομένως, ἀποτελοῦν μάρτυρες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτές.

Ἡ καταγραφὴ τῶν ταφικῶν μνημείων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπιχειρηθοῦν ὑποθέσεις μεγαλύτερης ἐμβέλειας γιὰ τὶς θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς ποὺ συνδέονται μὲ τὸν θάνατο. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, διαθέτουμε, γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, δύο μόνον τέτοιες ἀναλυτικὲς καταγραφές: τοῦ Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1972[1], καὶ τοῦ Νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Ἑρμούπολη, ἡ ὁποία ἐδῶ παρουσιάζεται.

Οἱ κυρίες Π. Γαβαλᾶ καὶ Ε. Γαρέζου πραγματοποίησαν ἄθλο περιγράφοντας ἀναλυτικὰ 530 ταφικὰ μνημεῖα ποικίλων τύπων (μαυσωλεῖα, ἐπιτύμβιες στῆλες, λάρνακες κλπ.), ποὺ μνημονεύουν θανάτους ἀπὸ τὸ 1823-1984. Ἀφοροῦν κυρίως στὶς ἀνώτερες καὶ μεσαῖες κοινωνικὲς ὁμάδες.

1. Ε. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, *Μητρῶον Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, Α' Ζώνη, Ιον Τμῆμα*, ἔκδ. Δήμου Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1972.

Ἡ λαμπρότητα, μάλιστα, τῶν μνημείων πού ἀνήκουν, σὲ χωριστὸ τμῆμα τοῦ νεκροταφείου, στὶς ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τῆς πόλης, εἶναι ἕνα ἀκόμη δεῖγμα τῆς ἔντονης, παλαιότερα, ταξικῆς διάρθρωσης τῆς ἑρμουπολίτικης κοινωνίας.

Ἐπειδὴ πολλὰ μνημεῖα ἀποτελοῦν οἰκογενειακοὺς τάφους, ἐπιχειρήθηκε νὰ δοθοῦν, συγχρόνως μὲ τὶς περιγραφές, καὶ τὰ ἀντίστοιχα γενεαλογικὰ δέντρα. Ἐγχείρημα τολμηρό, γιατὶ λείπουν πολλὲς ἀπὸ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ χρήσιμο καὶ δὲν ἀκυρώνεται ἀπὸ τὶς τυχὸν ἐπισημάνσεις κάποιων λαθῶν.

Ἡ ὕλη διαρθρώθηκε ὡς ἑξῆς: Προηγεῖται σύντομο ἱστορικὸ τοῦ νεκροταφείου καὶ ἡ τοπογραφία του (ἱδρύθηκε, στὴ σημερινή του θέση, τὴ δεκαετία τοῦ 1830). Στὴ συνέχεια, ἀναλύονται τὰ εἴδη καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν μνημείων. Ἀκολουθεῖ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ βιβλίου μὲ τὶς ἀναλυτικὲς περιγραφὲς τῶν μνημείων καὶ τὰ γενεαλογικὰ δέντρα. Στὸ τέλος κάθε περιγραφόμενου τομέα τοῦ νεκροταφείου παρατίθενται ἀρκετὲς φωτογραφίες τῶν μνημείων (συνολικὰ 155). Παρὰ τὶς προφανεῖς τυπογραφικὲς δυσκολίες, ἂν οἱ φωτογραφίες βρίσκονταν στὴν ἴδια σελίδα μὲ τὶς περιγραφές, ὁ συνδυασμὸς εἰκόνας καὶ κειμένου θὰ ἐπέτρεπε ἄλλες ἀναγνώσεις. Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν περιγραφῶν, παρατίθενται σημειώματα γιὰ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῶν μνημείων, τὶς παραστάσεις πού σχετίζονται μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν ἀποθανόντων, βιογραφικὰ σημειώματα τῶν γλυπτῶν. Ἀκολουθοῦν, τέλος, πίνακες ὅπου ἀποδελτιώνονται οἱ τόποι γέννησης τῶν νεκρῶν, τὰ ἐπαγγέλματα, οἱ ἰδιότητες-ἀξιώματα, ἡ μορφὴ καὶ αἰτία θανάτου, τὸ γένος, τὸ ἔτος καὶ ἡ ἡλικία θανάτου, καθὼς καὶ εὑρετήρια ὀνομάτων καὶ φωτογραφιῶν.

Τὸ ὅλο ἔργο ἐντυπωσιάζει μὲ τὸν ὄγκο του καὶ τὴν τυπογραφική του φροντίδα. Ἡ εὐαισθησία τοῦ Μάνου Ἐλευθερίου, πού εἶχε τὸν σχεδιασμὸ τῆς ἔκδοσης, ἀποτυπώθηκε καὶ ἐδῶ.

Ἀναφέρθηκε ὁ μόχθος πού ἐπενδύθηκε γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος. Χρειάστηκε ἐπὶ πλέον ζῆλος, μεράκι καὶ φιλολογικὴ ἱκανότητα ὄχι μικρὴ γιὰ τὴν ἀνάγνωση τόσων καὶ ποικίλων, πολλὲς φορὲς δυσανάγνωστων, ἐπιγραφῶν, καὶ γενικὰ ἰσχυρὴ ἐπιμονὴ γιὰ τὸ ξεπέρασμα πολλῶν ἄλλων δυσκολιῶν. Ὡστόσο, ὁ ἀναγνώστης θὰ περίμενε ἀπὸ τὶς ἐρευνήτριες, πού τόσο καλὰ γνώρισαν τὸ ὑλικὸ πού περιέγραψαν, νὰ ἦταν καὶ οἱ πρῶτες πού θὰ ἐπιχειροῦσαν περισσότερο γενναῖες ἑρμηνευτικὲς προτάσεις γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξιοποίηση τῶν μαρτυριῶν πού τὰ ἐν λόγω ταφικὰ

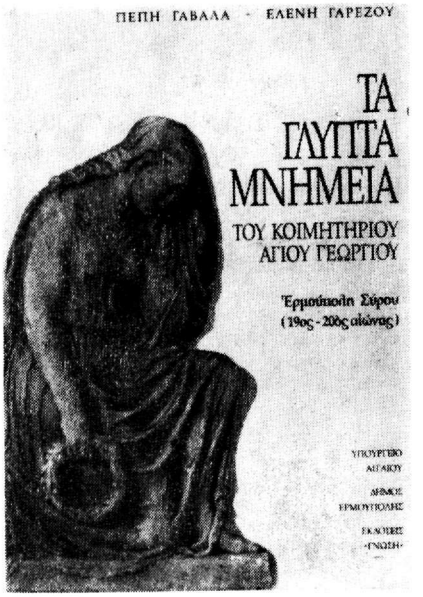

μνημεῖα περιέχουν. Ἐπισημαίνονται, φυσικά, κάποια στοιχεῖα καὶ φαινόμενα στὸν πρόλογο καὶ στὸν ἐπίλογο. Δὲν ἐπιχειρήθηκε, ὅμως, ἡ ἔνταξή τους στὴ γενικότερη προβληματικὴ γιὰ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἱστορικότητά του. Ἔτσι, δὲν ἀξιοποιήθηκαν ὅσο ἔπρεπε ὅσα ἀναφέρονται, γιὰ παράδειγμα, στὸ σημείωμα «γιὰ τὶς παραστάσεις σχετικὲς μὲ τὴν ἐπίγεια ζωὴ τῶν νεκρῶν».

Ἡ ἀναλογικὰ συχνὴ μνεία στὶς ταφικὲς ἐπιγραφὲς τῆς ναυπηγικῆς, ναυτικῆς ἢ ἄλλης ἐπαγγελματικῆς δράσης τῶν νεκρῶν, τῆς συμμετοχῆς τους στὴ δημοτικὴ ἐξου-

σία, τῆς δράσης τους στὸ '21 καὶ στὴν ἵδρυση τῆς πόλης, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἀπεικόνιση στοὺς τάφους πλοίων, τριγώνων, πορτολάνων, ἀκόμα καὶ ἀτμομηχανῆς, ὅλα αὐτὰ φαίνεται νὰ δείχνουν ὅτι κάποιοι Ἑρμουπολίτες, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελοῦν μεμονωμένες περιπτώσεις, ἀναζητοῦσαν τὴν καταξίωσή τους στὴν κοινωνία ποὺ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν, ὄχι μόνο στὸν οὐρανό. Διεκδικοῦν, μένοντας στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων, τὴν «ἐπιβίωσή» τους πέραν τοῦ τάφου. Ἡ στάση αὐτή, φυσικά, δὲν σημαίνει ἔλλειψη πίστης στὴ μέλλουσα ζωὴ ἀλλὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς ἄλλης θρησκευτικότητας, ὅπου δὲν βαραίνουν καταθλιπτικὰ οἱ ἐπιταγὲς τῆς κατεστημένης ἐκκλησίας.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς δὲν θέλουν μὲ κανέναν τρόπο νὰ ὑποτιμήσουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ προκείμενου ἔργου, τὸ ὁποῖο θὰ ἀποτελέσει οὐσιαστικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς Ἑρμούπολης.

Πανεπιστήμιο Κρήτης ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Ερευνητική ομάδα - εποπτεία **Χ. Λ. Καράογλου**, *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1940), Α', Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, 543 σ.

Ογκώδης, επιβλητικός και μαύρος τόμος ενός εξαιρετικά πολύτιμου εγχειριδίου που φιλοδοξεί να στεγάσει τις αναλυτικές παρουσιάσεις των προπολεμικών περιοδικών «Λόγου και Τέχνης» του αιώνα-μας, καρπός μιας πολυμελούς ερευνητικής ομάδας, που εργάζεται, σε εθελοντική κυρίως βάση, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: είναι οἱ Λάμπρος Βαρελάς, Τζένη Δήμου, Νάντια Ευαγγελινού, Χ. Λ. Καράογλου, Αγγελική Λούδη, Νίκη Λυκούργου, Μιχάλης Γ. Μπακογιάννης, Ιωάννα Ναούμ, Ελένη Νικολάκη, Βασίλης Πάγκαλος, Δημήτριος Παπαδόπουλος, Γεωργία Ρένεση, Στέλλα Χελιδώνη. Δύο από αυτούς, ο Μιχ. Μπακογιάννης και ο Λάμπρος Βαρελάς είναι οι συντάκτες μικρότερων αυτοτελών ευρετηρίων για *Το Περιοδικόν-μας*, και τα *Ελληνικά Γράμματα*, ενώ στην ίδια σειρά έχουν κυκλοφορήσει άλλοι δύο αντίστοιχοι τόμοι, της Μαρίας Σακελλαρίου για το *Σήμερα*, και για την *Εστία* του 19ου αιώνα, με την επιμέλεια του Κωστή Δανόπουλου και της Λίτσας Χατζοπούλου. Με την εποπτεία πάλι του Χ. Λ. Καράογλου, της Έφης Βαρακλιώτου και της Αρίστης Σδράλη ετοιμάζεται μία αναλυτική βιβλιογραφία των ποιητικών ανθολογιών του πρώτου μισού του αιώνα-μας, της οποίας ένα πρώτο δείγμα, «Ποιητικές ανθολογίες 1901-1920. Βιβλιογραφική δοκιμή», δημοσιεύτηκε στην *Ε.Ε.Φ.Σ.Θ.*, περ. Β', τχ. *Τμήματος Φιλολογίας*, 6 (1996-97) 11-226. Πλούσια λοιπόν συγκομιδή.

«Πολλοί χρησιμοποιούν τις βιβλιογραφίες, αλλά λίγοι δηλώνουν την πηγή των πληροφοριών-τους» σημειώνεται, με προφανή πίκρα, στον πρόλογο του τόμου που παρουσιάζουμε. Τα πράγματα είναι νομίζω πιο δυσάρεστα· λίγοι χρησιμοποιούν τις βιβλιογραφίες και τα εγχειρίδια, και απλώς ελάχιστοι τις μνημονεύουν: δεν διαθέτουμε, δεν παράγουμε εργαλεία, και φυσική συνέπεια είναι να μην έχουμε συνηθίσει ούτε και στη χρήση-τους. Μάθαμε —κατάλοιπο του σχολαστικισμού— να θεωρούμε επιστήμη τις επιμέρους ψιλολογίες, ή, κάπως υπεραναπληρωματικά, να γυρεύουμε να φτάσουμε στην ουσία με την πρώτη, χάρη στην έμφυτη αξία που όλοι θα θέλαμε να έχουμε.

Δεν είναι όμως κομψό ν' αρχίζουμε την παρουσίαση με γκρίνιες και διδαχές: ο πλούσιος ετούτος τόμος (καθώς και άλλα, παρόμοιας υφής έργα) μας επιτρέπει να